

Рыбась О.

Шевченковские традиции в творчестве С. Яричевского

В данной статье рассматривается влияние творчества Тараса Шевченко на писательскую деятельность автора переходной эпохи конца XIX – начала XX века Сильвестра Яричевского на материале его поэзии, прозы и драматических произведений. Впервые в этом контексте был также осуществлен анализ статьи "Ein Dichter der Liebe und des Protests" ("Поэт любви и протеста"), которая была приурочена к 100-летию со дня рождения Т. Шевченко.

Ключевые слова: литературная традиция, творческое влияние, мотив, аллюзия, цитации, исследование творчества.

Rybas O.

Shevchenko's traditions in S. Yarichevskij's heritage

The influence of Taras Shevchenko's creativity on the literature work of author from transition period (late XIX-early XX century) Sylvester Yarichevskogo on the material of his dramatic, poetic and prose works is examined in this article. It's first in such context was also analyzed article "Ein Dichter der Liebe und des Protests" ("The poet of love and protest"), dedicated to the 100th anniversary of Taras Shevchenko.

Keywords: literary tradition, artistic influence, motive, allusion, citation, the study of creativity.

УДК 821.161.2 Шевченко Т.

**Т. Синьоок, асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка**

ВІД МІСТИФІКАЦІЇ ДО ПСЕВДОНІМА: ОБРАЗИ КОБЗАРЯ ДАРМОГРАЯ Й ПОРФИРІЯ ГОРОТАКА

У статті розглянуто мотиви створення літературних містифікацій на прикладі "Кобзаря Дармограя" Тараса Шевченка та "Порфирія Горотак" Леоніда Мосендза і Юрія Клена. Проаналізовано виникнення згаданих містифікацій, а також співвідношення авторського "Я" з містифікованими образами.

Ключові слова: містифікація, псевдонім, гра, стилізація.

Літературні містифікації – це явища, що мають тривалу історію становлення (існують ще з часів грецької античності). Вони мають різну природу, мотиви створення. Одне з визначень містифікації таке: це літературні твори, авторство яких свідомо приписують якійсь особі (реальній чи вигаданій) або видають за народну творчість [2, 296]. Сутність містифікацій полягає у свідомій омані читача, відмові від авторства на користь вигаданої особи, образ якої містифікатор розробляє. Поняття "містифікації" частково співвідноситься із поняттям "псевдоніма" – в обох ситуаціях автор має одну мету: створити оригінальний твір, сховавшись за маскою іншої особи, з якою б не хотів ототожнюватися. Попри те, варто відрізнити псевдонім від містифікації: у першому разі автор не

створює образу, за яким криється, і зазвичай не вдається до стилізації тексту. Часто авторові достатньо підписати твір ініціалами чи й узагалі анонімно – головне дистанціювати своє ім'я від створеного тексту. Для містифікації вигаданий образ і стилізація – це першочергові завдання, що задовольняють ігровий інтерес містифікатора. За образним спостереженням Євгена Ланна, "містифікаторові знайоме відчуття, коли актор, перевдягаючись у чужий костюм, чужу психологію, постає перед глядачем. Інстинкт гри, тяга до маскараду – усім цим відзначаються ще ритуальні танці з давніх-давен. Основний стимул для містифікатора – це не бажання пожартувати, потішитися, але емоція значно глибша. Мета – змусити читача повірити. У царині містифікації ми бачимо театралізацію літератури" [7, 87].

Психологічні мотиви, якими керується містифікатор, – різноманітні. Одному заважають упередження, іншому – політичний режим, ще комусь – загроза службових неприємностей. Можна згадати й про інші мотиви – невпевненість у своїх письменницьких силах, притаманна дебютантам, або спроба знаного автора випробувати себе в новому амплуа (що теж можна вважати дебютом).

Аналізуючи співвідношення понять "містифікація" й "псевдонім", можна сказати, що містифікація – це поняття вужче, ніж псевдонім. Певною мірою містифікація, за Є. Ланном, – це ускладнений псевдонім. Проте провести чітку межу між поняттями іноді складно, як-от у разі з пасічником Рудим Паньком, по суті містифікованим автором "Вечорів на хуторі поблизу Диканьки", хоча водночас літературознавці вважають "пасічника Рудого Панька" псевдонімом Миколи Гоголя.

Містифікація проходить кілька рівнів створення: задум, реалізація, викриття. Нерідко містифікатори, мовби природжені гравці, захоплюються грою, але оскільки будь-яка гра має свої правила й кінець, самі викривають себе, вичерпавши цю нішу в своїй творчості. Узагальнені жанрові риси містифікації на цьому вичерпуються, бо, по-перше, і літературознавстві нема чіткого одного визначення цього поняття, а по-друге, містифікації бувають такими різними, як різними бувають долі й наміри їхніх авторів. У цьому можна перекоонатися на прикладі образів і творчості Кобзаря Дамограя й Порфирія Горотака.

Кобзар Дармограй і Порфирій Горотак – це два містифіковані образи, що належать різним епохам і різним авторам. Але саме на цих двох прикладах можна простежити, якими різними можуть бути долі містифікацій, а також причини їхнього створення.

Наразі прийнято вважати, що "Кобзар Дармограй" – це псевдонім Тараса Шевченка. Зокрема, в Шевченківському словнику подано таке визначення: "К[обзар] Дармограй – псевдонім Т. Г. Шевченка,

яким він підписав свої повісті на засланні ("Княгиня", "Прогулка с удовольствием и не без морали"), сподіваючись надрукувати їх у підцензурних виданнях. Цей псевдонім часто зустрічається в листуванні поета тих років" [10, 180 – 204]. Однак перед тим, як стати псевдонімом, образ Дармограя пережив кілька трансформацій (від К. Дармограя до Кобзаря Дармограя, і врешті до Тараса Дармограя). Проаналізувавши листування Тараса Шевченка періоду його заслання, можна стверджувати, що на певному етапі митець вдався до невеликої містифікації під назвою "К. Дармограй".

Уперше натрапляємо на цей образ у листі до редактора "Вітчизняних записок" Андрія Краєвського, датованому кінцем 1854 – початком 1855 року й надісланому з Новопетровського укріплення. "Милостивый государь Андрей Александрович! Для дебюта посылаю вам мой рассказ "Княгиня" и прошу вас, если он не будет противоречить духу вашего журнала, напечатать его. Если же окажется он неудобопечатаемым, то прошу переслать рукопись в г. Оренбург, на имя Бронислава Францевича Залецкого, в баталион № 2. Если же я увижу напечатанным мой рассказ в вашем журнале, то мне приятно будет сообщать вам и будущие мои произведения. Имею честь быть К. Дармограй" [8, 35]. Як відомо зараз, "Княгиня" – дебют Тараса Шевченка в царині прози (за життя письменника не побачила світу, вийшла тільки 1884 року в журналі "Киевская старина"). Наступна згадка про К. Дармограя – у листі до О. Плещеева від 6 квітня 1855 року. Наприкінці листа Тарас Шевченко ніби мимоволі згадує: "Еще вот что. У нас не получает никто "Отечественных записок", а у вас, вероятно, кто-нибудь получает; то посмотрите вы хорошенько, не увидите ли там рассказ "Княгиня", подписанный К. Дармограй. Если нет, то напишите кому-нибудь в Петербург, чтобы получил рукопись в конторе журнала и переслал вам, а вы адресуйте ее в "Современник" или что найдете лучшим, то с нею и сделайте" [8, 45]. На цьому етапі ніяких емоцій, окрім бажання оприлюднити повість, не бачимо, тому говорити про містифікацію ще зарано. Невдовзі письменник знову виявляє занепокоєння тим, що про "Княгиню" нічого не чути, і в листі 10 червня того самого року до Бр. Залеського він просить: "Я писал Алексею, чтобы он справился через своих знакомых в Петербурге о рукописи К. Дармограя; но так как ему теперь это почти невозможно, то прошу тебя, если ты имеешь знакомого в столице, то чтобы он зашел в контору "Отечественных записок" и взял (если только она не напечатана) рукопись под названием "Княгиня" К. Дармограя и прислал бы ее тебе или передал в другой журнал; если же напечатана, то чтобы сделал условие с редактором, на каком может К. Дармограй доставлять в редакцию свои рукописи" [8, 67]. Нарешті М.Осипов у

листі, датованому груднем 1855 – березнем 1856 пише Тарасові Шевченку: "Повесть Дармограя после долгих поисков отыскалась, я хотел лично видеть Краевского, но мне не удалось, потому что он был болен в это время. На рукописи пометка "возвратить". Я прочел рукопись со вниманием, а так как, по-видимому, автор интересуется Вас, то выскажу Вам откровенно свое мнение о сочинении. Во-первых, скажу Вам, что я прочел сочинение с удовольствием, тогда как у меня не достаёт терпения дочесть знаменитую французскую повесть или роман; тем не менее, мне кажется, что в рассказе много недостатков, проистекающих от недостатка отделки, подробностей, отрывочности развития" [8, 90]. Такою була перша оцінка повісті "Княгиня". Реакція не забарилася: Тарас Шевченко пише М. Осипову лист, в якому уперше говорить про К. Дармограя від третьої особи, захищаючи молодого автора хоче, щоб його дебют побачив світ, але з певних причин не відкриває свого імені (лист 20 травня 1856 року): "Кстати о Дармограе: вы сделали замечание на его "Княгиню", совершенно согласное с моим замечанием: недостаток отделки в подробностях, и то большой недостаток. Но этот рассказ – один из первых его ученических этюдов. Попишет еще годок-другой, даст Бог, этот недостаток уничтожится [...]. Ведь и столпы всемирной литературы, я думаю, так же начинали, как и мой бедный protégé, а это действительно так. Кроме меня, у него совершенно никого нет, к кому бы он мог обратиться. Он, что называется, круглый сирота. Прислал он мне еще один рассказ, под названием "Варнак". Этот уже, кажется, немного круглее, но все-таки замечен тот же недостаток. Он, кажется, вовсе не читает великого шотландца. Да и где его взять в этом Богом забытом краю? Выписать? Он беднее меня, а выпросить не у кого".

Із цього розлогого уривка видно, що автор свідомо дистанціюється від свого твору і вже створює певний образ містифікованого автора, свого "бідного protégé". Він наділяє його певними автобіографічними рисами, як-от щодо сирітства, однак ставлення до нього нерівне, не товариське, а радше батьківське: письменник намагається захистити дебютанта, який вже створив кращий твір, "Варнак" [8, 116]. Але не тільки у цьому Тарас Шевченко віддаляється від Дармограя: "он беднее меня" – зазначає він. Фактично містифікацію можна розгадувати з листа до М. Лазаревського та С. Гулака-Артемовського (5–30 листопада 1856), коли Т. Шевченко, прохаючи надрукувати твори "під іменем Дармограя" закінчує свій лист так: "Не забывайте бідного Дармограя". 5 квітня 1858 року в листі до М. О. Максимовича Т. Шевченко надсилає вірш "Полякам" і підписує його "Кобзар Тарас Дармограй" [8, 182]. Отже, Т. Шевченко відкрито ототожнює себе з

Дармограєм, коли підписує вірш – жанр, де він визнаний майстер, а не невпевнений дебютант.

Охарактеризувавши історію існування цієї нетривалої містифікації, яка передувала появі псевдоніма, звернемося до питання про мотиви, навіщо Т. Шевченкові було вдаватися до неї. Природно, що перша очевидна причина писати свої твори під прибраним іменем пов'язана із заборорою писати. Ця версія підтверджується, наприклад, тим, що письменник свідомо неправильно датував "Наймичку" й "Варнака" (25 лютого 1844 і 1845 роками відповідно, при тому, що ці твори написані не раніше 1852 – 1853 років). Отже, перший мотив – конспіративний. Однак є й інші. Варто зауважити, що іменем К. Дармограя Тарас Шевченко підписав "Прогулянку із задоволенням і не без моралі" (1855 – 1858), коли автор вже відбув заслання, й потреби в підстрахуванні вже не було. К. Дармограй, *alterego* Тараса Шевченка, його "бідний *protege*" – це фіктивний автор першої ("Княгиня") й останньої ("Прогулянка...") російськомовної повісті. Така заувага дає підстави Юрієві Барабашу вважати, що "по суті, наративний простір російськомовної прози Шевченка "обрамлений" і замкнений іменем К. Дармограя, що дозволяє говорити про авторство цього віртуального персонажа, якщо хочете – про "прозу К. Дармограя" як цілісне явище" [1, 25]. Можна припустити, що будучи визнаним в Російській імперії й за її межами поетом, прозова стежка для Тараса Шевченка лишалася неторованою, і він не міг бути впевненим у своїх силах саме в царині прози.

Отже, ймовірно, що дистанціювання Тараса Шевченка від К. Дармограя, особи, що "дарма грає", може бути частково пов'язана із психологією людини, яка хотіла, аби її творчість зустріли й оцінили неупереджено. Оксана Забужко висуває припущення, що "ця прибрана Шевченком і водночас відчужена ним од себе "маска", призначений головно на те, аби на свій лад "вторувати", "переспівувати" в російську мовно-культурну традицію Кобзаря автентичного – ліричного героя української поезії. Є тут явний елемент ігрової змагальності, з якої, як довів Й. Гейзінґа, в духовному онтогенезі людства й починалась поезія в широкому сенсі" [5, 51]. Кобзар Дармограй як образ увиходить і безпосередньо в тексти повістей і там вже постає як оповідач. Отже, Кобзар Дармограй – це містифікація багаторівнева. Усі ці аргументи свідчать на користь тези про те, що Кобзар Дармограй – це таки хай і короткотривала, але містифікація, яка мала інші, окрім конспіративної, функції. Ігровий, змагальний елемент у ній теж мав місце.

Значно яскравіше цей елемент виявився в іншій маловідомій наразі літературній містифікації "Порфирій Горотак", яка з'явилася трохи пізніше, ніж через сто років у Австрії, в середовищі української еміграції. "Порфирій Горотак" і його "Дияболічні параболи" (1947) –

це принципово інший рівень вияву містифікації. Насамперед, варто сказати, що конспіративними мотивами при творенні цього образу Леонід Мосендз і Юрій Кленне керувалися. Сама ідея створити Порфирія Горотака виникла під впливом містифікації.

У лютому 1946 року Леонід Мосендз перебував у санаторії неподалик Інсбруку на лікуванні. У вільний від процедур та роботи над поемою "Волинський рік" час письменник захоплено читав вірші Райнера Марії Рільке. Оскільки німецькою мовою Мосендз досконало не володів, то, перекладаючи Рільке, не випускав із рук словника. Скоро він так захопився, що навіть відклав "Волинський рік". І ось на хвилі цієї спраги до творчості австрійського поета Мосендз поспілкувався із своєю сусідкою Христиною Олександрівною [4, 7]. Вона розповіла, що знає напам'ять один незвичайний, досі не публікований вірш Рільке, який знайшла в паперах померлої кілька років до того графині Чіполли в Італії. Христина Олександрівна зачитала сенсаційний вірш, втім, ясного змісту в ньому співрозмовники не дошукалися, тому "списали" все на ускладнену герметичну символіку.

Леонід Мосендз тріумфував від самої думки про те, що йому до рук потрапив такий цінний матеріал. Своїми радощами він поділився із Юрієм Кленом. Тому здалося, що вірш подібний за стилістикою на Рільке, але йому нібито чогось бракувало. Найбільше ж Клена цікавило джерело, звідки цей текст узагалі взявся. Дуже скоро джерело було викрито: Юрій Герич, подругою якого й була Христина Олександрівна, розповів Мосендзові, що автор вірша зовсім не Рільке, що це просто жарт: "Тож я розказав цілу історію того чудного віршу. А вона, та історія, така: по окупації балтицьких держав утік звідтіля до Італії один німецький шляхтич, барон фон Кампергавзен. Щоб заробити на життя, він вів пансіон, а що була це культурна людина, з замилюванням до літератури, то й влаштовував він для своїх гостей літературні вечірки. На одній із них старий барон доповідав про літературні стилі й для прикладу, що за блискучою формою не конче мусить бути зміст, повів цей вірш (авторства якоїсь шляхтанки-віршоманки). Христина Олександрівна тоді там мешкала і цей вірш запам'ятала. Це Мосендзові сподобалося, і він широко реготався, що Христина Олександрівна його так здорово набрала" [4, 12]. Така сама реакція на викритий обман була й у Юрія Клена. Врешті-решт письменники вирішили, що можуть удвох теж створити не гіршу річ, залучивши публіку до своєї гри. Вони почали удвох складати пародійні вірші (Юрій Герич зазначає, що часово це було від 10 лютого до середини квітня 1946 року, хоч запальний Мосендз запевняв, що "Горотака написали ми вдвійку з Кленом за два дні". "Дияболічні параболи", що побачили світ 1947 року (перша назва збірки – "Неозорість"), стала справдешньою

сенсацією в середовищі тогочасної літературної еміграції й відіграла значну роль у розвитку сатири на теренах діаспори: "Дивно, що мало хто цікавився "Попелом імперій" чи "Останнім пророком" (і не ці твори, а Горатак скоріше побачив світ), сенсацією дня став Горатак". Після смерті Юрія Клена Леонід Мосендз згадував у листі 1948 року: "...Ах, Горатак! ... Так, це ми з покійником Кленом написали [...]. Деякі речі, вдвох писані, дещо [у збірку] не ввійшло. Навмисне дали туди й чепуху останню, щоб ніхто не пізнав. Але старий все розказав (слаб був на язикпокійний), а потому помер, а з ним і Горатак-2" [9, 23].

Автори містифікації наділили Порфирія Горотака незвичайним іменем і ще незвичайнішим життєписом, що відкривав "Дияболічні параболи". За цим життєписом, Порфирій Горатак, ця "цікава поява, що їй досі нема прикладу в нашій літературі", народився 17. 07. 1917 року на Зеленому Кліні в с. Горотаківці над Амуром. За життя він чимало мандрував – бував і в Японії, і в Маньчжурії, і в Індії, і в інших далеких містах, перш ніж дістався Європи. Відтак, вивчив чимало мов, займався перекладами, як письменник сформувався під впливом Рембо і Маярме. Ці та інші деталі біографії Порфирія Горотака оповідає Леонід Мосендз на початку збірки, резюмуювши, що є між поезіями "вірші різних років (отже, можна припустити, що Порфирій Горатак у своїй творчості пережив цілу еволюцію – Т.С.), отож є між ними незрілі юнацькі, є й цілком досконалі формою, які свідчать, що поет на шляху остаточно знайти себе і самовизначитися" [3, 2].

Критика спершу сприйняла збірку і її неординарного автора за чисту монету, окремі твори Юрій Шевельов друкував в "Арці". Врешті, 1947 року Юрій Клен зізнався Іванові Кошелівцю про те, які іпостасі насправді крив у собі Порфирій Горатак.

Отож, як і в разі з Шевченковим Дармограєм, Леонід Мосендз і Юрій Клен наділили Порфирія Горотака великим поетичним потенціалом, а ставлення до молодого таланту було таким самим батьківським. Як і Т. Шевченко, письменники еміграції вдалися до містифікації наприкінці свого життєвого шляху, коли кращі твори вже були написані. Однак попри схоже ставлення до своїх "протеже", причини виникнення цих містифікацій були різними: у Т. Шевченка насамперед конспіративні та пов'язані з бажанням неупередженого ставлення до свого дебюту в прозі, а в Мосендза й Юрія Клена – суто заради самої містифікації, гри, породженої грою, заради гри. Тому-то Порфирій Горатак наділений чіткішими обрисами, ніж Кобзар Дармограй. Звісно, не можна заперечувати ігровий, змагальний елемент у Шевченковій мотивації до створення Дармограя (про це докладніше в "Шевченковому міфі України" Оксани Забужко), так само як не можна забирати маску

приховування від часом надто гострих висловлювань Порфирія Горотак, яку свідомо прибрали Леонід Мосендз із Юрієм Кленом.

Наразі, коли містифікації, історія створення яких згадана в статті, розкриті, Кобзаря Дармограя, як і Порфирія Горотак, нвважають псевдонімами. Однак ці своєрідні персонажі, що в сухих літературознавчих визначеннях блукають маршрутом від "містифікації" до "псевдоніма", мали свою внутрішню біографію, вируючи пристрастями й емоціями авторів, що дали цим образам путівку в життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барабаш Ю. "Мой бедный протеже" (Проза Шевченка: після Гоголя) // *Вопросы литературы*, 2002. – №6.
2. Білокурова С. Словник літературознавчих термінів. – Санкт-Петербург, Паритет, 2006.
3. Горотак П. Дияболічні параболи. – Зальцбург, 1947.
4. Герич Юрій. Як постав Горотак / З приводу десятої річниці смерті Мосендза // *Українська Літературна Газета*. – 1958. – Ч. 11.
5. Забужко О. Шевченків міф України. – К.: Факт, 2001.
6. Іванис Василь. Родовід Л. М. Мосендза і йогоостаннілісти. – Новий Ульм: Українські Вісті, 1961.
7. Ланн Є. Літературна містифікація, видання друге, доповнене. – М., 2009. – 300 с.
8. "Листи до Тараса Шевченка". – К.: Наукова думка, 1993.
9. Мосендз в листах. Особисте / З листів Л. Мосендза до родини інж. Арсена Шумовського // *Літературно-Науковий Вісник (Мюнхен)*. – 1949. – No 2.
10. Шевченківський словник. У двох томах. – К., 1976. – Т. 1.

Надійшла до редколегії 11.03.14

Синеок Т.

От мистификации к псевдониму: Кобзарь Дармограй и Порфирий Горотак

В статье рассмотрена проблема создания литературных мистификаций на примере "Кобзаря Дармограя" Тараса Шевченко и "Порфирия Горотак" Леонида Мосендза и Юрия Клена. Проанализировано появление этих мистификаций, а также соотношение авторского "Я" с мистифицированными образами.

Ключевые слова: мистификация, псевдоним, игра, стилизация

Syniook T.

From mystification to pseudonym: Kobzar Darmohray and Porphyriy Horotak

The article deals with the problem of creating of literature mystifications, particularly on the example of Taras Shevchenko's "Kobzar Darmohray" and "Porphyriy Horotak", created by Leonid Mosendz and Yuriy Klen. The motives of creation and correlation between the author's "Ego" and mystified images are analyzed.

Keywords: mystification, pseudonym, game, stylization.